

דרשוני וזחזו

גיליון שבועי
לעיון והעמקה
בתורת המחשבה

גיליון מס' 9
פרשת דברים

מושכל ראשון

דבר המערכת

רב לך שבת בעמק הבכא

"ימי המצרים בין י"ז בתמוז לתשעה באב המה עמק הבכא, ואז רב לך שבת - יום השבת קודש בימי המצרים הוא יותר גדול מכל ימות השנה", במילים נפלאות אלו מגדיר הרה"ק בעל התפארת שלמה זי"ע את רוממות שבתות בין במצרים, ונוראים דבריו של הרה"ק מאפטא בספרו אוהב ישראל, "כי שבת חזון גדול יותר מכל שבתות השנה ובפרט כשחל תשעה באב בשבת והבן", ובאמת צריכים אנו להבין מה מהות השבת הרוממה הבאה לקראתנו, ולמה באמת הפליאו כל גדולי החסידות בשגב שבת זו כל כך עד שקבעו ששבת זו 'גדול יותר מכל שבתות השנה'.

ולהבין זאת נביא את ביאורו של הרה"ק מקודינב בספרו 'דברי שלום וחלש"ק'. "ונראה לעניות דעתי על פי מה שאיתא במדרש לא היה י"ט לישראל כתשעה באב' והוא פלא, ואמר רשכבה"ג המגיד הקדוש מו"ה דוב ממעזריטש, כי הוא על דרך מה דאיתא (יבמות סב:) 'חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שיוצא לדרך, כמו כן היה יחוד גדול למעלה קודם הפירוד, שעל ידי יחוד זה יתקיימו כל ימי הגלות... והנה ההתעוררות הוא בכל שנה ושנה, כמאמרם בירושלמי (יומא פרק א') הלכה א', שכל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו כאילו נחרב בימיו, וכמו כן נתעורר גם היחוד בכל שנה, וידוע כי העיקר של כל העניינים הנעשים בימי החול נעשה בשבת שלפניה, וכמו כן אז כביכול היה היחוד הגדול בשבת שלפניו, ומצאי שבת קודש נחרב הבית (כדאיתא בתענית כ"ט). כמו כן מתעורר בכל שבת שלפני תשעה באב היחוד הגדול הנ"ל. ונראה לי כי מטעם זה כתב חז"ל הרה"ק מו"ה אברהם יהושע העשיל מאפטא זי"ע בספרו אוהב ישראל, כי שבת חזון גדול יותר מכל שבתות השנה ובפרט כשחל בו תשעה באב", עכ"ל.

היינו שבכל שבת חזון למשך כל הדורות, זוכים אנו לקרבת ד' גדולה ונפלאה, וליחוד גדול שע"י יחוד זה יכולים להתקיים כל ימי הגלות, ובוודאי בשבת חזון שבשנה זו, שזכינו שחל תשעה באב בשבת עצמו, שבמקרה כזה יש בשבת עצמה גם התעוררות היחוד כמו בכל שבת חזון, וגם היחוד הגדול עצמו שהרי שבת זה גם ט' באב.

ועל פי יסוד זה הסביר הרה"ק ר' פנחס מקאריץ זי"ע, את זה שלמרות שכתוב שבשעה שאין עושים רצונו של מקום היו מחזירים הכרובים פניהם, מ"מ כשנכנסו גי' להיכל בעת חורבן ביהמ"ק, ראו כרובים מעורים זה בזה, שמבאר שזה היה מחמת גדל היחוד שנעשה אז, ולכן למרות שלא עשו אז רצונו של מקום היה אז בחינת אהבה ויחוד שלם, ולכן ראו הכרובים מעורים זה בזה. ומה מאוד תתלהט נפש כל איש ישראל בראותו את האהבה הגדולה שאוהב השי"ת את כנסת ישראל - אהבה שאינה תלויה בדבר, שהרי זכינו ליחוד הגדול הזה במצב הכי שפל - בעת חורבן הבית.

ונסיים בדבריו של הרה"ק בעל הדברי שלום מקודינב שכתב, "ומאבא מארי ז"ל שמעתיה בדרך צחות, כמדומה בשם צדיקים, שפירשו מה שנאמר (ובקוק ב' ג') 'עוד חזון למועד', ששבת חזון יהיה מועד גדול, עכ"ל. ומי יתן שאכן נזכה שכבר בשנה זו יהפכו הימים האלה למועד גדול' בבנין הבית המקוה במהרה בימינו אמן.

בתוכן העלון:

2

מחשבת יסוד

יסודות המחשבה
במשנת רבותינו
הראשונים

4

מחשבת
הפרשה

מאוצרם של
רבותינו בעלי
המחשבה
בענייני דיומא

6

מחשבת
מצווה

להאיר לבבות
בעומק ופנימיות
טעמי המצוות

8

עקבות
המחשבה

לחקר תולדות
תורת המחשבה

אני מאמין: התקבלות י"ג עיקרי האמונה לדורות (ז)

בחלקים הקודמים של סדרת מאמרים זו הראינו לדעת, שאמירת י"ג עיקרי האמונה והעיון בהם דבר יום ביומו, לפי הסדר שסידר הרמב"ם, היו נפוצים כבר קרוב לדורו, וכפי שמעידים על כך טפסי נוסחאות שנמצאו בנגיזת קהיר.

אולם אין ספק שהשתרשות י"ג עיקרי האמונה בלבב כל אחד מישראל, באה עם קביעת נוסחאות "אני מאמין" בסידורי התפילה, בסוף תפילת שחרית. נוסחאות אמירת "אני מאמין" המיוסדות על עיקרי האמונה של הרמב"ם, נפוצות בימינו בעיקר בשתי נוסחאות, האחת בסידורי האשכנזים והאחת בסידורי הספרדים. מאימתי נקבע נוסח זה בסידורים? הניתן לדעת מיהו מחברו? מה מידת היצמדות נוסחאות אלו לשיטת הרמב"ם? לכך יקדש הפרק שלפנינו.

הנוסח האשכנזי מופיע בסידורים ובכתבי יד בערך משנת ש"נ ואילך, ובא לראשונה בדפוס בסידור פראג רצ"ו. נוסח זה הועתק בסידורים שבאו אחריו, עד שהמשכיל סטאנוב הכניס בו "תיקונים" בסידור שהוציא בשנת תקמ"ה, ומרבית הסידורים שבאו אחריו העתיקו את נוסחתו. הנוסח שבסידור פראג הוא קיצור של נוסח ארוך יותר, שנכתב מעט לפני כן, וקרוב יותר לדברי הרמב"ם בפירוש המשניות.

בסידורי האשכנזים מצוי הנוסח דלהלן, ובהערות באים חילופי הנוסח לפי סידור פראג רצ"ו. בנותן טעם לציין שמרבית חילופי נוסח אלו צוינו גם ע"י הרה"ק רבי ירחמיאל משה מקאזניץ בהנהגותיו על סידור קידנוב שלו, שכפי הנראה לא הוה נוחא ליה בשינויו של סטאנוב המשכיל, וביקש להחזיר עטרת הנוסח הישן למקומו.

א. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו הוא בורא ומנהיג (ס"פ: מנהיג ובורא) לכל הברואים. והוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים:

ב. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו הוא יחיד ואין יחידות כמוהו בשום פנים. והוא לבדו אלהינו. היה הוה ויהיה:

ג. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו אינו גוף. ולא ישיגהו משיגי הגוף. ואין לו שום דמיון כלל:

ד. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו הוא ראשון והוא אחרון:

ה. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו לו לבדו ראוי להתפלל. ואין ראוי להתפלל לזולתו (ס"פ: ואין לזולתו ראוי להתפלל):

ו. אני מאמין באמונה שלמה. שכל דברי נביאים אמת:

ז. אני מאמין באמונה שלמה. שנבואת משה רבנו עליו השלום היתה אמתית. (ס"פ: היה אמיתות) ושהוא היה אב לנביאים (ס"פ: לחכמים). לקודמים לפניו ולבאים אחריו:

ח. אני מאמין באמונה שלמה. שכל התורה המצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבנו עליו השלום:

ט. אני מאמין באמונה שלמה. שזאת התורה לא תהא מחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו:

י. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו יודע כל מעשה בני אדם וכל מחשבותם. (ס"פ: מחשבותיו) שנאמר היצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם:

יא. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו גומל טוב לשומרי מצותיו ומעניש לעוברי (ס"פ: למי שישמור מצותיו ויעניש למי שיעבור) מצותיו:

יב. אני מאמין באמונה שלמה. בביאת המשיח. ואף על פי שיתמהמה. עם כל זה (ס"פ: אפילו הכי) אפכה לו בכל יום שיבוא:

יג. אני מאמין באמונה שלמה. שתהיה תחתית המיתים בעת שיעלה רצון מאת הבורא יתברך שמו ויתעלה זכרו לעד ולנצח נצחים:

וזה לשון הנוסח הארוך שהוא כפי הנראה היסוד לנוסח "אני מאמין" שבסידורים האשכנזיים:

אלה הם שלש עשרה עקרי הדת והאמונה, והכופר באחד מהם ככופר בכל התורה ככולה,

א. הניקוד על פי המקור בכה"י, למעט מקומות בהם שינונו מקמץ לפתח וכיוצ"ב לפי כללי הניקוד.

זו תורה שבכתב, והמצוה זו תורה שבעל פה, והיא כלה מסיני בהנחה הנקרא דבור.

ט. אני מאמין באמונה שלמה שזאת התורה לא תשתנה ולא תתחלף מעולם ועד עולם, ואין לה תמורה ולא חלוקה, ובכל הזמנים כלם עד סוף תכלית העולם תעמד התורה והמצוה הזאת באותו פרוש ובאותו קבלה ודקדוק, מלבד הדברים המספקים שבעל פה שיבא אליהו ויגלה ויפרשם על אמתתם והלכתם, ומעולם לא תנתן תורה אחרת וזולתה, לא הכתב ולא התלמוד, אלא היא תעמד באמונה קימת לעד ולנצח נצחים.

י. אני מאמין באמונה שלמה שהבורא יתברך שמו ויתעלה זכרו יודע בידיעה שלמה כל המעשים, וידיעתו אין לה ערך בשלמותה, כי היא שכלית קימת נצחית, ומבין את כל מעשיהם וכל מחשבותיהם, ורואה כל מעשיהם כלם ליחיד ולרבים, וצופה ומביט ומשיג בכלל ובפרט על כל העולם כולו, אחד אחד, ושומע ומקשיב תפלת יחיד ורבים בכלל ופרט, שנאמר "היוצר יחד לבם ומבין את כל מעשיהם", ברוך הוא ית.

יא. אני מאמין באמונה שלמה שהבורא יתעלה שמו דין אמת, ודינו אמת ואמונה, והוא השופט צדק ואמת, והוא גומל טוב לטובים ולמקיימים תורתו חקיו ומשפטיו ומצותיו וגומל רע לעוברים את תורתו וחקיו ומצותיו, ושופט את הרשעים בגזרה כפי רעתם בהשגחה גמורה, רואה וצופה ומשגיח על כל העולם בכלל ובפרט בצדק ואמת.

יב. אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח מורה, ואם יתמהמה נחכה לו כי בא ולא יאחר, ואנו חייבים לחכות אל ביאתו על כל פנים בכל יום ויום תמיד, שנאמר "אשרי המכה ויגיע", וכתוב "אם יתמהמה חכה לו כי בא יבוא ולא יאחר".

יג. אני מאמין באמונה שלמה שהאל יתברך ויתעלה זכרו יחיה את המתים ויקיים ויעמידם בהיותם כאשר היו ונגברא, וכפי סימנם וקומתם ועצמותם, לזמן שידצו, ולאותם שראויים לחיות והם ידאיו ונאמניו השלמים.

בסידורי בני עדות המזרח מופיע נוסח אחר, קצר יותר, שנדפס לראשונה בשנת תקע"ז בליוורנו בסדור תפלת החדש. וזה לשונו:

הרי אני מאמין באמונה שלמה בשלש עשרה עקרין של התורה הקדושה:

א. שהקדוש ברוך הוא מצוי ומשגיח. ב. והוא אחד. ג. ואין לו גוף ואין לו דמות הגוף. ד. ושהוא קדמון לכל קדומים. ה. ואין עבודה לזולתו. ו. ויודע מחשבות בני אדם. ז. ונבואת משה רבנו עליו השלום אמת. ח. ושהוא אדון לכל הנביאים. ט. ושהתורה נתנה מן השמים. י. ושלא תשתנה בשום זמן, חס ושלום. יא. ושהקדוש ברוך הוא מעניש לרשעים ומשלים שׂכר טוב לצדיקים. יב. ושיבוא מלך המשיח. יג. ושהמתים עתידים להחיות.

יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתכופר יצרנו לעבודתך כל ימי חינו תמיד, אמן כן יהי רצון:

וטוב לאומרו בכל יום אחר תפלתו, כי כל האומרו בכל יום אינו ניזוק כל אותו יום.

א. אני מאמין באמונה שלמה שהבורא יתעלה ויתברך שמו הוא אדון הכל, והוא המנהיג את כל העולם וארבע רוחותיו, והוא המניע הגלילי בחפצו ובכיצונו, והוא ברא כל מעשה בראשית, וברא וברא כל הברואים כולם, ולו לבדו הכח והגבורה והעוז והתפארה, ומלכותו בכל משלה וקיימת, וממשלתו חזקה ושלמה בתכלית, והוא השלמות, עשה ועושה לבדו עשה ועושה ויעשה כל המעשים שנעשים בעולם ולמעלה הימנו, ולו לבדו היכלת על כל הדברים כולם, ברוך ומבורך שמו וזכרו לנצח נצחים.

ב. אני מאמין באמונה שלמה שהוא יחיד באחדות שלמה קיימת, ואין אחדותו דומה לשום אחדות נברא, כי כל אחד זולתו בנני הוא מחלקים וברואי מנפרדים, אבל הבורא יתעלה שמו ויתברך זכרו הוא אחד מכל צד ומכל פנה, ואין לו ערך לשום יחיד כלל, כי הוא לבדו אלהים אמת ומלך עולם למעלה ולמטה, והוא היה והנה ויהיה.

ג. אני מאמין באמונה שלמה שזה האחד יתעלה שמו אנינו גוף ולא כח בגוף בשום צד, ולא ישיגנו משיגי הגוף כלל, ואין לו שום דמיון, כמה שנאמר "ואל מי דמיוני ואשונה יאמר קדוש", ומדותיו אין לה השגה כלל.

ד. אני מאמין באמונה שלמה שזה האחד יתברך שמו ויתעלה זכרו הוא ראשון לכל ראשון, ואין לו ראשית והתחלה, גם אין לו סוף ולא תכלה, והוא אחרון עד אין סוף כלל ברוך הוא.

ה. אני מאמין באמונה שלמה שלו לבדו נאה לעבדו כל נברא ולברכו ולהודות לו ולהתפלל לו, ואין ראוי לעבד זולתו, ולא לשותף לו באלהותו וממשלתו שום סניף ונגברא, כי לו לבדו הממשלה והאלהות והקדשה לאין תכלית לקדשתו וממשלתו ואלהותו, אמונה אמן.

ו. אני מאמין באמונה שלמה כי דברי הנביאים אמת, ונבואתם אמת ואמונה קיימת.

ז. אני מאמין באמונה שלמה שנבואת משה רבינו עליו השלום היא נבואה אמתית, ואין נביא גדול בכל הנביאים כמוהו, כי הוא רבן ואדון הנביאים, כמה שנאמר "בכל ביתי נאמן הוא פה אל פה אדבר בו לא במראה ולא בחידות", לכן נבואתו אמתית שלמה בתכלית הקיום והשלמות, כי הוא אב ואדון לכל הנביאים כלם ולבאים אחריו, כמה שנאמר "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו יי פנים אל פנים".

ח. אני מאמין באמונה שלמה שכל התורה כלה שבכתב ובעל פה המצויה עתה בידינו, שאנו הוגים בה, היא היא אשר נתנה למשה רבינו עליו השלום בהר סיני בקולות ולפידים ובשופרות, שהתורה הזאת בפרוש המצות כלה נתנה, דכתיב "התורה והמצוה אשר כתבתי להוריתם", תורה

צילום תחילת נוסח "אני מאמין" הארוך. כ"י פאריזה

הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא

הנשמע עוד אומרו אל כל ישראל, ולא אל בני ישראל. דהנה פירשנו הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ויקרא י"ז), דהנה המוכיח כשמוכיח את חברו, מחויב להוכיחו באופן שלא יעורר קטרוג על הנוכח בהזכירו עוונותיו, בדברים אלו פותח רבינו הקדוש בעל הבני יששכר בספרו אגרא דכלה את פרשתנו, ובדרך זו הלכו רבים מרבנות, בלמדם מפרשה זו את יסודות מצוות הוכח תוכיח את עמיתך והאיך צריך לקיים מצווה זו בדרך הנכונה ובאופן המתקבל, ואף אנו נלך לדעות בגנים וללקוט שושנים ממה שדרשו רבותינו ביסוד זה.

א. שלא להוכיח את האדם בשעת החטא או סמוך לכך. היסוד הראשון הינו שלא יוכיח את האדם מיד, ויסוד זה נלמד ממאמרם ז"ל (יבמות סה:) שלא לומר דבר שאינו נשמע. ותא חזי כיצד פסק הרמב"ם בהלכה זו, שכתב (הלכות דעות פ"ה ה"ז), "אם רואה שדבריו מועילים ונשמעים אומר, ואם לאו שותק, כיצד, לא ידעה חבירו בשעת כעסו...". עכ"ל. הרי מבואר, שהרמב"ם למד בביאור 'דבר שאינו נשמע' דהיינו תוכחה בשעת מעשה, שתוכחה כזו היא אינה מועילה ואינה נשמעת, והטעם של יסוד זה הוא פשוט, לפי שכאשר האדם נמצא בעת רתיחת היצר והעבירה, אינו שומע התוכחה כלל ובוודאי שאינה מקבלת.

ולפי זה נבין מה שהקשו מדוע חיכה משה רבינו עד שהוכיחם, שאכן יסוד זה בא ללמדנו שלא יוכיח האדם את חבירו בשעת החטא או סמוך לכך.

ב. שלא להוכיח בצורה מפורשת אלא ברמז. היסוד השני הוא שיוכיח ברמז ולא יפרש החטא, שאם יוכיח האדם בפירוש יכול לביישו ואם יתבייש חבירו לא יהיה לבו שלם לקבל התוכחה, וכן איתא בספ"ק תפארת שלמה (פסקי אבות א), "גם כשתרצה להוכיח את עמיתך אמרה התורה ג'כ הוכח תוכיח את עמיתך בדברים טובים ונחומים, ולא תשא עליו חטא, כלומר, גם אז לא תשא עליו ותזכור את עונו לומר לו 'למה עשית כך וכן' וכו', אך בכל דבר צריך לראות לעשות בחכמה שיבין רעהו בעצמו, כי לא טוב עשה עד היום וכו'... הלא זה הדבר אשר שמענו ג'כ מצדיקי הדור שהיו בזמננו שלא הוכיחו לאדם את דרכו על פניו לאמר לו 'מדוע ככה עשית', רק הכל בדברי רציו ופיוסים ובדרך חכמה בדברים טובים, עד אשר שם האדם מעצמו על לבו לשוב מחטאיו', עכ"ל.

ולפי זה נבין מדוע מרע"ה לא פירש בתוכחתו את העבירות אלא רק רמז עליהם באמרו במדבר בעדבה וכו' וכמו שפירש רש"י.

ג. לכלול בדברי התוכחה גם דברי אהבה וברכה. עוד יסוד גדול הוא שייכלול המוכיח בתוכחתו דברי אהבה ורציו ודברי ברכה, שעל ידי כך יקרב את לבו של החוטא וירצה לשמוע התוכחה ולקבלה, ועל יסוד זה כבר

הנקודות הצריכות ביאור בפרשתנו

א. רש"י הק' פירש על אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן וגו', שלפי שהן דברי תוכחות ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירן ברמז, מפני כבודן של ישראל. וצ"ב דאדרבה, לתועלת התוכחה היה לו לפרש שיחתו בבידור.

ב. התורה הק' מדגישה אלה הדברים אשר דיבר משה 'אל כל ישראל', ולכאורה צריך להבין מדוע היה צריך לדבר אל כולם וביניהם גם אל הצדיקים שלא חטאו.

ג. מובא שמרע"ה אמר את כל התוכחות האלו רק אחרי הכותו את סיחון ועוג וכו'. וצריך להבין מדוע חיכה מרע"ה עד סוף הארבעים שנה בשביל להוכיחם, (ועיין פירש"י, שנתן ליבו ליישב למה המתין משה מלוחיכם עד אחרי הכותו וגו')

ד. חזינן דבאמצע התוכחות בירכם מרע"ה 'אל אלוקי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים וכו', ויש להבין מה מקום לברכה זו באמצע דברי התוכחה.

ה. בהמשך התוכחה אמר 'ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ וגו' וייטב בעיני הדבר' וגו'. ולכאורה קשה איך הוכיחם על חטא זה מאחר שהוא היה המסכים על הדבר.

”כי קיבל דברי הרב הצדיק האלקי ר' דוד מלעלוב זי"ע שלא להוכיח עוד אנשים בדברי תוכחת וניאוצים כדי להשיכם בתשובה שלימה לפני השי"ת ב"ה. כי אם להתהלך עמהם בדברי ריצוי ובנחת ולקרב את לבם באהבה”

לימוד דרכי התוכחה הרצויה

וגראה שבפרשה זו באה התורה ללמדנו דרכי התוכחה האמתיים והרצויים, והאיך לאמרה בדרך שתהא מתקבלת, כדי שלא תהיה תוכחה זו בבחינת 'כשם שמצווה לאמר דבר

מחשבת הפרשה

מאגרים של רבותינו בעלי המחשבה בענייני דיומא

מקור
בהבה
גדולה.
והשתא
דא תינן
להכא,
וראינו שמכל
פרט ופרט
מתוכחתו
של מרעה
למדנו את

דרכי התוכחה, וישבנו את כל הקושיות שהקשינו, נוכל להסביר בזאת גם את זה שהנביא ישעיהו פותח את תוכחתו (הנקראת בהפסוק שבת זו שבת חזון), בלשון "שמעו שמיים והאזינו ארץ" ולא בדיבור ישירות אל עם ישראל, שאכן כדי שיתקבלו דבריו לא רצה לדבר אל העם שחטאו עצמם, שהרי אז לא יתקבלו דבריו וכפי שביארנו, ולכן כיוון שיחתו כמתאונן כלפי שמים וארץ.

תיקון עניין התוכחה על ידי אור שבעת הימים זע"א

והנה פעולה זאת לתקן עניין התוכחה הינה אחת מהפעולות היותר גדולות ונשגבות שפעל רבינו הק' אור שבעת הימים הבעש"ט זלה"ה, בתוך כל יגיעתו ועמלו הקדושה להעמיד הדת על תילה. שעד שזרח אורו היה דרכם כסל למו של המוכיחים להוכיח את העם בדברים קשים בידיהם ובפחד, אולם הבעש"ט הק' גילה ועורר נקודה זו שעיקר התוכחה היא בדרכי נועם ובאהבה גלויה, שעל ידי כך ירצו העם לקבל הדברים, ויותר משהיה קהלת חכם לימד דעת את העם בהעמידו תלמידים הרבה בעניין זה, שמסר להם רזי התוכחה הנכונה והאהובה, והיו מקרבים בה ליבות בני ישראל לאביהם שבשמים, לאלפים ולרבבות, וזכו שהתקיימו דבריהם.

כתב רביה"ק בעל התפארת שלמה בספרו בשם הרה"ק מפשיסחא "כי קיבל דברי הרב הצדיק האלקי ר' דוד מלעלוב ז"ע שלא להוכיח עוד אנשים בדברי תוכחה וניאוצים כדי להשיבם בתשובה שלימה לפני השי"ת ב"ה. כי אם להתהלך עמם בדברי רציזו ובנחת ולקרב את לבם באהבה, לעוררם ביראת שמים".

ויסוד זה בא ללמדנו הרועה הנאמן כשבירך את ישראל באמצע דברי התוכחה באומרו "א' אלוך אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם וכו'".

ד. **שלא להוכיח את האדם עצמו.** עניין יסודי נוסף בדרכי התוכחה הינו שלא יעורר האדם את החוטא עצמו ישירות, ופנימיות עניין זה הינו שכמוכח האדם עצמו, מיד יחשוב החוטא שבא לפסול אותו ולקנטרו, שמחמת כך יחפש כל מיני אמתלאות להצדיק את עצמו ולא יקבל כלל את התוכחה, אלא ידבר אל אדם אחר כשהחוטא שומע ועל ידי כך יבין השני שהוא חטא בזה. וכן איתא בספר הק' בעש"ט על התורה (פר' קדושים) וז"ל, "הוכח תוכיח את עמיתך וגו', פירושו, כשתוכיח את האדם אל תוכיח אותו לנוכח פן יתבייש, אלא תוכיח אדם אחר שהוא נקי מעבירה ההוא, ואז ירגיש אותו האדם שאהה רוצה להוכיח, שהוא בעל העבירה בעצם, נמצא שאינו מתבייש בתוכחתך".

ועל פי יסוד זה יתורץ מה שהקשנו מדוע דיבר משה 'אל כל ישראל' משום שאכן את התוכחה רצה להגיד לצדיקים, כי אם יאמר לחוטאים לא יקבלו ממנו, ולכן אמר לצדיקים ושמעו זאת גם החוטאים ועל ידי כך חזרו בתשובה.

ה. **לכלול עצמו בתוכחה.** כלל גדול נוסף בדרכי התוכחה שהמוכיח יכלול עצמו בתוך התוכחה, שאם ירגיש האדם שהמוכיח צדיק והוא רשע יתבייש וירגיש שהשני מתנשא עליו ולכן בא להוכיחו, ולא יחשוב שלטובה כוונתו.

ויסוד זה גם נלמד מדברי מרעה"ה שאמר לישראל 'וייטב בעיני שאמר להם שאכן גם לו עצמו יש חלק בחטא זה והוא גם מוכיח ומלקה את עצמו על כך, שעל ידי כך לא ירגישו ישראל שהוא מתנשא עליהם, אלא יבינו שהתוכחה

א. וכן כתב בספר תולדות יעקב יוסף (פר' קדושים), וז"ל: "הכוונה על תלמידי חכמים ראשים מוכיחים העם בשער בת רבים, שצריך ליותר בתוכחת מוסר שיאבה אותם, ומצד אהבה מוכיחים, כמו אב אהוב בנו שחור מוסר, וכמ"ש (משלי ג, יב) את אשר יאהב יוכיח, וכיצא בזה". ועוד כתב במק"א (פר' צו), וז"ל: "מוסר שהיא מצד הגבורה צריך שישתף בה אהבת חסד וכו', ונראה לי שזהו פירוש 'הוכח להכם' (משלי ט, ח), להחזיקו לתואר חכם, ויאהבך, הלוטם מכל אדם, כי שומע מסך, כי מאחר שאתה אוסר מצד אהבה, וע"י מדה זו שנתעורר צינור אהבה בעולם מעורר ג"כ לחבירו אהבה שיאהבך, כי כמים אל הפנים כך לב האדם לחבירו".

ב. וסקור הדברים מצאנו שכן נהג השי"ת, וכמו שכתב החזקוני (בראשית יח, ג) בטעם שהוכיח הקב"ה רק את שרה אמנו על שצחק, ולאאורה למה לא הוכיח גם את אברהם, שאף הוא צחק וכמוכא בסוף פר' לך, אלא שהתוכחה לשרה היתה מכוונת לאברהם, ועשה השי"ת כן כדי שלא לביישו. וז"ל, אם תאמר למה לא הקפיד הקב"ה על אברהם כמו שהקפיד על שרה, שרדי כמו כן צחק אברהם כמו שנאמר בפרשה אחרונה שבפרשה לך לך, אלא משל לאשה חכמה שבאה להוכיח כלתה והוכיחה את בתה וטמילא הרגישה כלתה בעצמה, כך אם הוכיח הקב"ה אברהם בפניו היה מתבייש אברהם, אלא הוכיחו מן הצד, עכ"ל.

וידוע שכן היה מנהג האחים הק', הרה"ק ר' אלימלך מליזנסק ז"ע והרה"ק ר' זושא מאניפולי ז"ע, שהלכו שנה תמימה בגלות, ובעברם בפונדקאות השונות, היו רואים כיצד בעלי הבתים מלאים בעבירות חמורות רח"ל, טכ ועד רגל אין בו מתום, והיה דרכם שישבו זה לעומת זה, והיה אחד מהם פותח ואומר לחבירו, זושא, זושא, איך הרהבת בנפשך לחטוא בחטא פלוני, וכן להיפך, ובינתיים שמע זאת בעל הבית ומיד מניח חמירתו בקרבו, כי נקבה התוכחה את כל חללו, ומיד היה פונה במר ליבי אל הקדושים ה"ל שיראו אותו דרך תשובה, ולא זוז משם עד שעשאוהו לצדיק גמור.

ג. וכן איתא בתולדות יעקב יוסף (פר' קדושים, פר' וילך) "כשמוכיח את הרבים ואינו כולל את עצמו בתוכחתו, אין עושה בהם רושם וכו', שנאמר ולא תשא עליו חטא שהוציא עצמו מוכלל, ובאמת שצריך לכלול את עצמו עמוך".

ובספרה"ק אור המאיר (פר' צו) הביא מעשה רב על כך מרה"ק הגדול מולאטשוב זיעוכ"א, וז"ל: "פעם אחד שמעתי את הרב ר' מיכל מגיד דק"ק ולאטשוב שדדש ברבים, ואמר להם בבקשה לשמוע לדברי, ואחר כך אמר לא אתכם לבד אני מזהיר ומצוה, אלא גם את עצמי אני מזויר עמכם" עכ"ל.

מצוות יראה ד'

עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות.

ב. עוד קשה איך מונה הרמב"ם את מצוות יראה ד' בתור מצווה בעוד שהוא עצמו סובר שעבודת ד' מותוך יראה הינה רק לקטנים ועמי ארצות, וכמו שכונת בהלכות תשובה (פרק י' הלכה ה) "שכשם למדים הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדן אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתראה דעות ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רז זה מעט מעט ומרגילין אותן לענין זה בנחת עד שיישיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה", עכ"ל.

ג. ועוד צריך להבין במצווה זו שבתורה מופיעה מצוות היראה לפני מצוות האהבה כאמור (דברים י' יב) 'ליראה את ה' אלוך לקבלת בדרךיו ולאהבה אותו', אולם לעומת זאת במניין המצוות (גם אצל הרמב"ם וגם בספר החינוך ובשאר הספרים) מופיעה מצוות אהבת ד' לפני יראה ד', וכן בסדר המצוות תמידיות קודמת מצוות אהבת ד' למצוות יראה ד', ויצוין שגם בתפילה מקדימים את עניין האהבה ליראה כגון בתפילת אהבת עולם 'לאהבה וליראה את שםך' וכן בתפילת ובא לציון 'ישים בליבנו אהבתו ויראתו'.

ד. ועוד קשה בהבנת מצווה זו שצריך להבין האם מצוות יראה ד' היא רק אמצעי- שעל ידי שירא את ד' יקיים כל המצוות, או שהיא מטרה בפני עצמה והנה בתורה מצאנו שני כתובים הנראים כסותרים האחד מורה שהיראה היא אמצעי המביא לידי עשיית כל המצוות שנאמר 'ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה את ד' אלוך לקבלת בכל דרכיו, והשני מורה שלא נצטוו בכל המצוות אלא כדי שנגיע ליראה שנאמר 'יצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלקינו, היינו שהיראה היא המטרה.

יראת העונש מול יראת הרוממות

ויתבאר על פי הידוע שבמצוות יראה ד' יש שני חלקים, חלק אחד זה יראת העונש וזה הדרגה הנמוכה שבמצוות יראה ד', ויראה זו הינה יראה תתאה, והחלק השני זה יראת הרוממות שזו הדרגה הגבוהה יותר במצוות יראה ד', ויראה זו נקראת יראה עילאה.

דברי הראשונים במצווה זו

כתב הרמב"ם בספר המצוות (מצוה ד) "המצווה היא שצונו להאמין יראתו יתעלה ולהפחד ממנו, ולא נהיה ככופרים ההולכים בשרירות לבם ובקרי, אבל נירא ביאת ענשו בכל עת, וזהו אמרו את ה' אלוך תירא".

ובמשנה תורה כתב (הל' יסודי התורה פ"ב ה"א) "הקל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו שנאמר ואהבת את ה' אלקיך ונאמר את ה' אלקיך תירא, והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאד ומתאווה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד בתהלים 'צמאה נפשי לאלקים לקל חי', וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד שם 'כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך... מה אנוש כי תזכרני'".

ובספר החינוך כתב (מצוה תל"ב) "מצות יראה השם להיות יראה ה' על פנינו תמיד לבלתי נחטא, כלומר שנירא ביאת ענשו ולא יהיה לבבנו בלי מגור אליו כל היום, ועל זה נאמר (דברים י' כ) 'את ה' אלקיך תירא'".

ובסמ"ק כתב (מצוה ד) "לירא את הקב"ה כדכתיב דברים י' את ה' אלקיך תירא... 'תירא' פירוש שיש לו לירא שלא יעבור על דעת קונו ומה שצוהו, לא בשביל דאגת פורענות בלבד אלא אפילו אינו ירא כלל, ובטוח שלא יקבל פורענות יש לו לירא ולכין ולדאוג שלא יעיים מלך גדול ונורא עליו".

הקושיזות בהבנת מצווה זו

א. והנה נבוכו רבים בהגדרת מצווה זו, שהרי כל המעיין יראה דברים הנראים כסותרים בדברי רבותינו, שהרי יש מהם שנקטו במצוות יראה ד' את יראה העונש ויש מהם שהגדירו מצווה זו כיראת הרוממות, וברמב"ם יש בתוך דבריו עצמם סתירה, שבספר המצוות כותב שנירא ביאת ענשו בכל עת היינו יראה העונש, ובמשנה תורה משמע שסובר שיראת ד' היא יראת הרוממות, ש'יודע שהוא בריה קטנה שפלה,

וכפי שכתב בספר אורחות צדיקים "...השני הוא ירא מלפני האלקים, אך הוא ירא מלפני מחמת עונש גיהנם, או שלא יבוא לגן עדן, ומתוך כך יתחזק במעשה הטוב, וזה האיש אפילו מקיים כל התורה בכוונה זו טוב הוא שירא מלפני הקדוש ברוך הוא שיביאנו למשפט, אך לא הגיע לעיקר הטובה כי כל כוונתו בעבודתו אינה אלא לטובת עצמו ולא לכבוד הקדוש ברוך הוא... אבל השלישי המרגלית הטובה זהו **שירא מפני הקדוש ברוך הוא, לא מפני שום דבר בעולם רק שהוא נרעד מלפניו וכל איבריו מזדעזעים בזכרו גדולתו וגבורתו**, ועבור שזה הדבר עמוק מאד מאד לבני אדם להבין, כי דרך בני אדם שלא יעשו מעשיהם אם לא יקוו שיהיה להם ריוח או יורחק הנזק מעליהם, ואם אין אחד מאלו אז המעשה אצלם הבל וריק, ועבור שזאת המדרגה השלישית היא קשה להשיג, לכן התירו לעשות המצוות ליראת העונש ולתקות הגמול, עכ"ל. ומה נוראים דבריו, שאומר שהתירו ליראת העונש רק בחוסר ברירה היות שקשה להרבה אנשים להגיע ליראה האמיתית שהיא יראת הרוממות.

והנה שונה יראת העונש מיראת הרוממות, שיראת העונש הינה רק בדיעבד ורק בתור אמצעי לקיום המצוות. משא"כ יראת הרוממות הינה 'מרגלית טובה' ומטרה בפני עצמה, ואמנם נכון שהדרך היא שקודם צריך האדם לעבוד על יראת העונש, אך המטרה האמיתית הינה יראת הרוממות, שהיא היראה עילאה, וכמו שכתב בספר פלא יועץ "**אמנם יראת ה' טהורה היא שירא יראת הרוממות**, בגין דאיהו רב ושלטי וכר כי גדול ה' ולגדולתו ולשלמות מדותיו וידעתו אין חקר ומספר", עכ"ל.

וכעת נבין מדוע מצווה זו הינה מהשש מצוות תמידיות, (שכפי שהוכחנו יסודם של שש מצוות אלו אינם רק שנהגות בכל עת שהרי עוד מצוות רבות נהגות בכל עת, אלא עיקרם שהם מהווים את הבסיס לאמונה נכונה וקשר נכון עם השם יתברך), שלמרות שהחלק של יראת העונש אינו רק כהכשר מצווה וכאמצעי לקיים המצוות, מכל מקום החלק העיקרי של יראת ד' שזה יראת הרוממות הינה מטרה בפני עצמה, והיא מיסודות הקשר הנפשי הנכון להשי"ת, שקשר זה בנוי מרגשי אהבה ושייכות עמוקים, לצד רגשי פליאה ויראת הרוממות מהדר גאון עוזו.

ביאור הקושינות בהבנת מצווה זו

והנה על פי ההבנה שהבנו במצוות יראת ד' שיש בה שני חלקים והם אינם סותרים אחד את השני, אלא מדובר בשני מדרגות, יובן שאין הרמב"ם סותר את עצמו, אלא בספר המצוות הוא מביא את הרובד הפשוט ביותר והבסיסי של מצוות יראת ד' שזה יראת העונש, אמנם במשנה תורה ששם הוא מדבר על הלכות יסודי התורה, והעמדת האמונה הנכונה ובניית הקשר הנכון בין איש ישראל לאלוקיו, הוא מביא את הרובד הפנימי והאמיתי של יראת ד' שזה יראת

הרוממות שזה מטרה בפני עצמה ולא רק אמצעי לקיים המצוות.

ובזה נבין גם איך מונה הרמב"ם את מצוות יראת ד' בתור מצווה יסודית בעוד שהוא עצמו אומר שיראת העונש זה רק אמצעי לקיים המצוות ורק לקטנים ולעמי ארצות, שוודאי יש מצווה יסודית של יראת ד' וזה יראת הרוממות, ומה שהוא אומר שזה רק לקטנים וכ' מיירי על החלק של יראת העונש.

ובזה יבואר גם מה שהקשנו שבפסוק אחד משמע שיראת ד' היא רק אמצעי לקיים המצוות שכתוב 'ליראה את ד' אלוך' ללכת בכל דרכיו ובפסוק אחר משמע להיפך שכל המצוות הם אמצעי להגיע ליראה, שנאמר 'ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלקינו, שאמנם אין זו קשיא, שיראת העונש זה רק אמצעי משא"כ יראת הרוממות זה המטרה.

והשתא דאתנן להכא נבין גם מדוע בחומש דברים מוזכרת יראת ד' לפני אהבת ד', משום ששם מדובר על הרובד הנמוך של יראת העונש, וזה קודם גם לכל המצוות, שהרי זה אמצעי שיקיים המצוות, וכפי שמוכח שם שבכך מדובר שכתוב 'ליראה את ד' אלוך' - ללכת בכל דרכיו, היינו בשביל ללכת בכל דרכיו.

אמנם כשמדובר מיראת ד' מתוך יראת הרוממות מקום היראה הוא אחר אהבת ד', וכפי שכותב הרמב"ם "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ **מיד הוא אוהב ומשבח ומפאיר... וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד** ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות כמו שאמר דוד (תהלים ח' ד) כי אראה שמייך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו", היינו שבתחילה צריך להגיע לאהבת ד', שיראת הרוממות לא שייכת בלא אהבה, שרגש האהבה הינה הרגש היסודי בקשר בין איש ישראל לאלוקיו, ועל גבי אהבה זו בנויה גם יראת הרוממות - שהוא יודע שהוא בריה קטנה ואיך לא יבוש לעשות נגד רצונו של המלך הגדול האהוב והנערץ, וכפי שכתב רבינו תם בספר הישר (שער חמישי) "**כאשר תהיה האהבה הגמורה באל יתעלה תצמח מן האהבה ההיא היראה** כי אנו רואים כי כל מי שיאהב לאדם אחד בעבור מידות טובות שיש בו, תהיה האהבה עול על צווארו ותכניעו למלא רצון האהוב ולא ימצא מנוחה רק בעת יגיעתו בעסק האהוב, ותומתק לחיכו היגיעה יותר מהמנוחה".

ולכן גם בתפילה מבקשים קודם על אהבה ואחר כך על יראה וכפי שבמקשים באהבה עולם 'לאהבה וליראה את שםך' וכן בתפילת ובה לציון 'וישם בלבנו אהבתו ויראתו', שהרי בוודאי אנו מבקשים על יראת הרוממות הנשגבה ולא על יראת העונש שהיא 'לקטנים ועמי ארצות' ולכן מקדימים הבקשה על אהבת ד' שהרי זה העיקר והבסיס ליראה האמיתית - יראת הרוממות.

רבי סעדיה גאון (ט)

ממונם זה לזה והיו חלוקים
תמיד בענייני פקדונותיהם
ומתקוטטים, והיה אותו דיין
נבון לפעמים, והשתדל עמו
לבאר לו דיני הפקדון בכלל.

ספר הירושות (כתאב אלמוראית)

החיבור עוסק בדיני ירושה. הוא פותח בעיקרי דיני הירושה,
מסודרים לפי יחסי הקרבה בין המורשים ובין היורשים,
וממשיך בשאר דיני הירושה.

ספר המצוות

ספר המצוות של רס"ג ששרד רק
בגניזה הקהירית, הוא ספר בו מפרט
רס"ג את כל תרי"ג המצוות כשהן
מחולקות לשערים לפי עניינם,
ובתוספת ביאורים קצרים.

יצוין שבנוסף כתב רס"ג פיוט
לשבועות (מסונה 'אזהרות') בו מפרט
את תרי"ג המצוות על פי סדר עשרת
הדברות בו הוא מבאר כיצד בעשרת
הדברות כלולים כל תרי"ג המצוות.
חיבור נוסף במתכונת זו, וככל הנראה
מהדורא בתרא שלו נמצא בידנו כשהוא ערוך על סדר הא' ב'.
בנוסף על ספרים אלו כתב רבינו חיבורים על הלכות שחיטה
והלכות טומאה וטהרה, (חלקים מספרים אלו נדפסו במשך השנים)

חיבורים בחכמת הלשון

האגרון

אוסף מילים בלשון הקודש עם הקדמות, שנועד לצורך כותבי
המליצות כדי להקל עליהם למצוא חרוזים. החיבור נכתב בשתי
מהדורות, את הראשונה כתב רס"ג בצעירותו כשהיה כבן
עשרים במצרים, ובהיותו בבבל הרחיבה והוסיף לא את ההקדמה
הארוכה בערבית. קטעים ממנו הלכו והתפרסמו עם השנים.

ספר הלשון (כתאב אללה)

חיבור זה, ששמו המלא הוא 'כתאב פצייח אללה' דהיינו
'פירוש על שבעים המלות הבודדות' (תפסיר אלסבעין לפטה)

בחיבור זה אסף רס"ג מהמקרא מילים יחידאיות שלא ניתן
להבין לאשורן אלא מתוך דברי חז"ל, ובכך ביקש לתקן את
הצורך במסורת חז"ל. בכתבי היד מצויות יותר משבעים מילים
המתפרשות בדרך זו. מהדורה הכוללת את המקור בערבית
והרגום פורסמה בירושלים תש"ח.

מילות המשנה (אלפאט אלמשנה)

מילות המשנה הוא חיבור על סדר המשנה המבאר
מילים קשות. חלקים ממנו
וזוה ופורסמו בבמות שונות.

בפרקים הקודמים סקרנו את ביאוריו של רבינו לתנ"ך ואת
סידורו, בפרק זה נסקור את חיבוריו בהלכה ובחכמת הלשון.
יצוין שרבינו היה הראשון שחיבר ספרים הלכתיים שכל אחד
מהם מקיף נושא ספציפי מהחל ועד כלה.

החיבורים ההלכתיים

ספר העדויות והשטרות (כתאב אלשהאדאת ואלותאיק)

מטרת חיבור זה לדברי רבינו בהקדמה, להגיע לדיוק בניסוח
מילות העדים בעדותם בדיבור
ובכתב. ספר העדויות והשטרות
מחולק לשמונה פרקים. ארבעת
הפרקים הראשונים עוסקים בדיני
עדות באופן כללי, וארבעת הפרקים
האחרונים בדיני השטרות. ספר
העדויות והשטרות הוא היחיד מבין
חיבוריו ההלכתיים של רס"ג שזמן
חיבורו ידוע. מן האופן שבו הדגים את
דרך התארוך של שטרות שונים עולה
שהוא נתחבר בשנת ד' תרפ"ו כאשר
רב סעדיה כבר היה בבבל וכשנתיים
לפני שמונה לראש ישיבת סורא.

בפתח החיבור הזה נאמר: "זהו חלק מחלקי כתאב אלפקה (ספר-
ההלכה) אשר אני מתכוון לחברו, אולם ראיתי לנכון להקדים את
החלק הזה משום שנוכחתי בנחיצותו הרבה לאומה וידעתי את
גודל התועלת שתפיק ממנו".

היו חוקרים שהבינו מכך שזהו חיבורו הראשון של רס"ג
בתחום ההלכה, ואולם מתברר שזהו נוסח ספרותי שכיח, ואין
רצונו לומר שזה חיבורו הראשון של המחבר, אלא שהוא ראה
לנכון לחבר אותו בפרק זמן מסוים, ולהקדים אותו לחיבורים
אחרים שהתכוון לכתוב. ומאחר שהראיה המדומה לראשוניותו
של ספר העדויות והשטרות נדחתה, סביר להניח שההפך הוא
הנכון, והיקפו ומבנהו העצום של חיבור זה בהשוואה ליתר
החיבורים ההלכתיים של רס"ג מלמדים שהוא היה חיבורו
האחרון בתחום ההלכה. רמז אפשרי נוסף לאיחורו של חיבור
זה נמצא באזכורו ספרי ההלכה הבאים במספר מקומות בחיבור.
נראה שהרעיון לחבר ספר הלכה מקיף התפתח אצל רס"ג בשלב
מאוחר בכתיבתו ההלכתית, ומשום כך הוא אינו מזכיר תכנית
זו בשאר ספריו, שכלל הנראה לא הספיק להגשים תכנית זו.

ספר הפקדונות (אחכאם אלודיעה)

החיבור עוסק בדיני ארבעה שומרים ושבעותיהם. רב האי
גאון בספרו משפטי שבעות כתב, שאינו צריך להאריך בדיני
שבעות השומרים משום שהדברים מבוארים בספר שחיבר
רס"ג בדינים על הפקדונות. בפתחת רבי מנחם המאירי לאבות
כתב: "וכן קבלנו ברבינו סעדיה ז"ל בספר
הפקדון שחברו לאחד שנתמנה דיין בעירו,
והעיר והיא היו כולם סוחרים ומפקידים

לבקשת רבים ניתן להירשם
לקבלת הגיליון במייל כל שבוע,
באמצעות שילחת בקשה למייל:
kadmaa.m@gmail.com

יוצא לאור ע"י מכון "קדמה"
ובשיתוף עמותת קדושי מירון
עורכים: הרב מרדכי ארנסטר,
הרב ברוך הערשלער, הרב שמעון ליברמן
להערת והארות: kadmaa10@gmail.com

